

Koprda, Pavol

Balkán a Mediterán a historiografia medziliterárnosti : (k životnému jubileu Ivana Dorovského)

In: *Slavistika a balkanistika : Ivan Dorovský*. Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2001, pp. 91-105

ISBN 8021025654

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132571>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BALKÁN A MEDITERÁN A HISTORIOGRAFIA MEDZILITERÁRNOSTI

(K ŽIVOTNÉMU JUBILEU IVANA DOROVSKÉHO)

PAVOL KOPRDA

Motto: V posledním období směřuje literárněvědné poznání k charakteristice a identifikaci literárněhistorických jednotek, „jež překračují hranice tradičního národněliterárního charakteru a pokouší se vyčlenit literárně-historické jednotky meziliterární povahy“.¹

Můj zájem o dílo Prof. Ivana Dorovského vyplývá z vědomia, že potřebujeme dejiny konkrétných nadnárodnoliterárných procesov. V 20. storočí pôsobila v tomto smere inšpiračne *Slovesnost Slovanů* Franky Wollmana. Najmä prvá časť Dorovského diela *Balkán a Mediterán*² literárnohistoricky mapuje ďalší medziliterárny priestor. Za dejiny medziliterárnosti možno pokladať i kolektívne dielo D. Ďurišin – A. Gnisci: *Stredomorie. Medziliterárna sieť*.³ Všetky uvedené a im podobné diela ukazujú medziliterárnosť ako spolužitie kultúr. Preto osožia metodologické diskusie, ktoré môžu viesť k ďalším dielam podobného typu. S touto nádejou som napísal pár poznámok ku knihe *Balkán a Mediterán*. Zaujali ma podmienenosti vzniku a fungovania medziliterárnych spoločenstiev a medziliterárnych centrizmov, napríklad viacdomovosť aurorov a prostredia, problematika nosičov spoločného vedomia vyjadrená v pojme susedenie a problematika transformačného modelu tvorivého procesu vtedy, keď je on iba typologicky približný, akoby málo štrukturovaný. Zároveň si tak overujem niektoré postupy a vývody v knihe *Medziliterárny proces II. Literárnohistorické jednotky v 20. storočí*.⁴

Balkán a Mediterán sú dva medziliterárne priestory, ktoré sa navzájom prenikajú. Výskum ich vzťahov dáva Ivanovi Dorovskému príležitosť rozvíňať medziliterárnu historiografiu, a to ako mapovanie spôsobov prieniku

¹ Dorovský, I.: *Balkán a Mediterán*, Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 98.

² Dorovský, I.: *Balkán a Mediterán*, c. d., s. 98.

³ *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Mediterranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie. Medziliterárna sieť. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Roma: Bulzoni Editore, 2000.*

⁴ Koprda, P.: *Medziliterárny proces II. Literárnohistorické jednotky v 20. storočí*. Nitra: FF UKF, 2000.

literatúr dvoch kultúrne blízkych a zároveň nerovnakých literárnych tradícií. Takýto medziliterárny medzikultúrny výskum smeruje k vytvoreniu predstavy širokého Stredomia, toho, čo chápe Ďurišin pojmom medziliterárne centrizmu. V Dorovského zornom uhle má stredomorský medziliterárny centrismus východozápadné delenie, na oblasť s tradíciou východného a západného obradu. Zložitejší a ucelenejší obraz širokého Stredomia ponúka zborník *Stredomie. Medziliterárna sieť*, ktorý berie do úvahy aj južno-severné delenie.⁵ Interkultúrnosť vyššieho stupňa predstavuje vzťah stredomorského centrizmu ako celku s predno-stredoázijským prostredím. Tieto interkultúrnosti sú zároveň typmi medziliterárnosti, a tie treba objaviť, teda treba dokázať existenciu vyššieho stupňa literárnohistorického procesu, a to odhalením nositeľov medzikultúrnej medziliterárnosti. Sem poukazuje výrok: „*Stále však nejsou synteticky zpracovány četné pokusy literárních vědců o vymezení (časové i geografické) přechodu od jednoho meziliterárního společenství nebo centrismu k druhému.*“⁶ Dorovský vyzdvihuje ako kategóriu takéhoto medzikultúrneho medziliterárneho procesu *biliterárnosť; bilingvizmus a dvojdomosť (poly...)*, a to najmä v časti *Dvojdomosť a biliterárnosť v meziliterárním procese*.⁷ Nejde však len o časové a geografické vymedzenie medzikultúrnosti literárneho procesu, lebo prechod hodnôt medzi nerovnakými kultúrnymi tradíciami tvorí samu podstatu medziliterárneho výskumu. Obsahom medziliterárnej historiografie preto nebude len štúdium dvojdomovosti, ale všetkých historicky verifikovaných typologických štruktúr: teda medziliterárna historiografia má za predmet ukázať, aké typologické analógie boli v konkrétnom čase a priestore uplatnené v medziliterárnom procese, inak povedané, ktoré, kedy, kde a prečo boli už pokladané za dostatočne štrukturované na to, aby mohli byť v procese tvorby využívané ako nástroj reprodukcie literárneho diela a procesu. Štruktúrno-typologické súvislosti pokladám za prednostnú cestu medziliterárneho procesu, lebo prijímateľovi-tvorcovi sú k dispozícii takpovediac vždy, aj keď nie je v priamom dotyku s literárnym, žánrovým alebo iným vzorom. Prijímateľovi táto disponibilnosť umožňuje prekonávať ťažkosti nejasnej predlohy invenčným spôsobom vždy, keď nečerpá z blízkej kultúry, ale z odlišnej a členitej tradície. To je práve prípad *přechodu od jednoho meziliterárního společenství nebo centrismu k druhému*, na ktorý upozorňuje Dorovský. Bez kategórie štruktúrno-typologické súvislosti sa dejiny medziliterárneho procesu nezaobídu, lebo také dejiny majú zmysel len ako interkultúrne, ako obraz spolupôsobenia viacerých nerovnakých kultúrnych celkov, nie ako rekonštrukcia nejakého nedeliteľného celku.

⁵ U Dorovského pozri str. 30.

⁶ Dorovský, c. d., s. 7.

Tu vidieť prínos Ďurišinovho eklektizovania kategórií literárnoprocesovej pamäti: nie sú nimi len žánre, toposy, schematizované subjekty a iné jasne štruktúrované literárne kategórie, ale aj kategórie ťažko uchopiteľné ako pomôcka v procese tvorby, napríklad literatúra mestských štátov, centrizmy, spoločenstvá; dokonca mimoliterárne kultúrne javy podstatne podmieňujú literárny proces tým, že ovplyvňujú okolnosti, v ktorých umelec transformuje literárny podnet, sám osebe už dosť nejasne štruktúrovaný.

Literárny vzor sa potom javí ako vzdialená hmlovina – a to má byť predmetom výskumu medziliterárnosti ako prechodu cez prah nerovnakých kultúrnych tradícií. Ak si všimneme v Ďurišinovej schéme „Literárny proces“ podmienenosti literárneho procesu v oblasti medziliterárnych spoločenstiev a medziliterárnych centrizmov, zistíme, že prevažujú mimoliterárne podmienenosti, napríklad etnická, geografická, administratívna, ideologická, jazyková. Cez ne prechádzajú jednotky medziliterárnosti, napríklad zložka diela, dielo, autor, národná literatúra a ďalšie kategórie nesúce medziliterárny proces. Napríklad Claudio Guillén (*Entre lo uno y lo diverso*) vyzdvihol viackultúrnosť a miešanie kultúrnych prostredí u Kollára ako fakt priamo zapríčiňujúci vznik *Slávy dcery*, čiže literárneho diela patriaceho do kategórie veľkých svetových literárnych diel medzikultúrneho typu. Miešanie sa mimoliterárnych vplyvov do literárnohistorických jednotiek chápeme ako typologizáciu medziliterárneho procesu, zdôraznenie, že neprebíha jasným kontaktom, ale autor tvorí cez rozličné medziobrazy. Preto azda treba typologické súvislosti prednostne skúmať pri výskume medziliterárneho procesu. Pokúsime sa zhrnúť typologické súvislosti, ktoré vytýčil I. Dorovský ako nositele balkánsko-stredomorského medzikultúrneho medziliterárneho procesu.

Nás zaujíma centrizmus práve preto, že v geografickom priestore centrizmu spolužijú nepodobnosti, a to na báze susedenia. Zaujímajú nás tie jednotky (ich historický osud, vývoj, typologická sila), ktoré dokážu sprostredkovať medzi nepodobnosťami, urobiť ich susedenie kvázipodobnostným spolužitím. Centrizmus sa zakladá sám osebe na princípe kvázipodobnostného miešania priliehavostí. Dlhodobo stabilné geograficko-politické podmienky určitej skupiny kultúr spôsobujú, že literárne a umelecké tradície žijú premiešané: napriek odlišnému pôvodu vytvoria skĺbenú konfiguráciu tak, že každá tradícia v sebe nesie vedomie svojho miesta v konfigurácii, alebo opačne, svojou realizáciou zatláča síce do absencie ostatné zložky konfigurácie, ale zároveň vytvára ich „absenčnú prezenciu“. V centrizme tak vidíme príspevok k riešeniu dilemy dnešnej západnej literatúry, ktorá alebo zvýrazní príbeh v jeho výlučnosti, alebo zvýrazní princíp konfiguračného susedenia

⁷ I. D.: *Balkán a Mediterán*. Masarykova univerzita v Brně, 1997. s. 73–108.

tým, že posilní úlohu syntaxe a potlačí príbehovosť (príkladom môže byť Calvinov *Zámok skrŕžených osudov*).

„Absenčná prezencia“ nie je iba spôsob existencie fonologických javov alebo lokálna balkánska civilizácia pobratimstva, ale všeobecná tradícia a perspektíva ľudstva, ktorá dnes v spoločnosti peňazí stále viac chýba a je zaznávaná. Myslíme si, že Dorovský preto dotiahol až do spoločensky angažovanej roviny svoj názor na vzťah západu k Balkánu: „*Nejnoveji např. britský zástupce v Evropském parlamentu sir Dudley Smith na jaře 1996 prohlásil, že Balkán není trvalý zeměpisný a geopolitický prostor, nýbrž pouze sociokulturní oblast, do níž lze kdykoli vstoupit a také kdykoli vystoupit. Podobným historikům a politikům uniká jedna velmi podstatná skutečnost: příslušnost k určitému meziliterárnímu a obecně kulturnímu společenství.*“ (s. 43). Dorovský zachytil západný rasizmus, ktorý viedol potom k bombardovaniu Srbska. Zachytil aj jeho skrytý dôvod: necitlivosť Západu na metonymickú existenciu, na spoluprítomnosť celku v jave na základe vedomia susedenia, na základe vedomia súboru susedení, ako o tom hovorí Jakobson v štúdií o dvoch typoch afázie.

„*Právě na Balkáně došlo k značnému křížení asijské, antické, byzantské, mediteránní a ostatní evropské kultury a ideologie. ... Národy Balkánu mají mnoho společného mj. v sociální a kulturní komunikaci, která do jisté míry trvá dodnes i přesto, že došlo dávno k osamostatnění všech národů a národností Balkánského poloostrova.*“ (s. 45, c. d.). Spoločný je napríklad kult Cyrila a Metoda, literárne využívanie apokryfnej biblickej literatúry, šírenie apokryfov v súvislosti s bogomilstvom, export apokryfnej literatúry do západnej Európy v súvislosti s expanziou bogomilstva a pod. Pripomína to nenárodný – kmeňový základ komunikácie v slovanskom medziliterárnom spolucítacom společenstve. Tu je však nevrcholovosť národnej platformy garantovaná aj územným susedením, nie iba jazykovokultúrnou vzájomnosťou. Produktom je krížená mestická kultúra, t. j. každá zo zúčastnených literatúr je viackultúrna, má schematizované nástroje na osvojovanie inokultúrnych podnetov. Pri slovanskom společenstve šlo o intrakultúrny medziliterárny mesticizmus.

Dorovský rieši problematiku „konfiguračného susedenia“ v záujme lepšieho poznania východostredomorského a balkánskeho literárneho procesu a procesu v „*řílových zemích*“ Stredomoria: „*Přistoupil jsem proto k vlastnímu teoretickému výkladu problematiky balkánsko-mediteránních a mediteránních meziliterárních centrismů.*“ (s. 8, c. d.). Zavedenie pojmu *řílové země* vytvára predstavu veľkého Stredomoria, množiny interkultúrnych medziliterárnych sprostredkovaní. Tak je koncipovaná potom kniha *Stredomorie. Medziliterárna sieť* (Rím 2000). Predstava *řílových zemí* vnáša pokrok do

výskumu stredomorského medziliterárneho centrizmu, ktorý sa začal od záhrebského kongresu o stredomorskom medziliterárnom priestore roku 1976, a znamená pokrok aj voči Predragovi Matvejevičovi (*Stredomorie. Nový breviár*, 1987). Zároveň tento obraz vývoja predstáv o stredomorskej medziliterárnosti ukazuje zmysluplnosť pojmu medziliterárny centrismus a zmysluplnosť pokračovania v tomto výskume. Prvé fázy sa ohraničovali výskumom pobrežia a izolovaných lokálnych tradícií, Matvejevič už poprepájal celé pobrežie spoločnými symbolmi, Dorovský našiel symboly a štruktúrne jednotky medzikultúrnej komunikácie smerom *k týlovým zemím, geograficky vzdälenejším zónám* (s. 8), potom Zelenka, Pospíšil a autori rímskeho zborníka tento istý koncept dovádzajú do originálneho obrazu literárnej histórie širokého Stredomoria. To všetko smeruje v duchu Ďurišina k vytvoreniu medziliterárnosti ako radikálneho literárneho historizmu (F. Sinopoliová), ku konkrétnym medziliterárnym dejinám.

Typologické a priestorové videnie literárnych dejín prinieslo a asi bude ďalej prinášať plody (k uvedeným výsledkom pristupuje aj moja monografia *Medziliterárny proces II*, Nitra 2000). Preto je dobre uviesť niektoré jednotky, podmienky a kategórie zabezpečujúce medzikultúrne literárne nadväzovanie, ako ich vyčlenil Dorovský – ony sú potenciálne aj typologickými jednotkami medziliterárnosti, teda akoby v nich bola uložená štruktúra (sémanticko-syntakticko-pragmatický vzťah v zhustenej podobe). Dorovský ide v stopách Ďurišina, lebo nevydeľuje ako podnety tvorby len žánrovú tradíciu, ale široké spektrum mimoliterárnych daností je preň tiež dostatočne štrukturované, aby mohlo slúžiť ako referent pri reprodukcii literatúry. Každá z nasledujúcich uvedených jednotiek, podmienok a kategórií medzikultúrneho medziliterárneho procesu sa u Dorovského stáva predmetom skúmania tak, že vytvára systém. Tu sa musíme obmedziť len na vymenovanie vyčlenených činiteľov balkánsko-stredomorského medzikultúrneho medziliterárneho procesu:

- veľké tradície: alexandrijská a cyrilometodovská. Druhá má svoj interkultúrny dosah vyjadrený v Jakobsonovom výroku, že solúnski bratia „*vytvorili svoje obrovské dielo pre česko-moravskoslovenskú krajinu a jej odkázali svoje myšlienky, ktoré pretrvali tisícročia*“ (s. 9);
- preklad: „*tvorivá funkce překladu v meziliterárním společenství*“ (tamže);
- meteorologické symboly a sama meteorologika ako systém prepojení na psychiku (s. 13; ale sem patrí aj celá medzikultúrna, tradícia kozmológie);
- more ako spojovník kontinentov;
- faktor mestských štátov okolo pobrežia na úsvite dejín;

- „čtené pozemské i vesmírné, astronomické a astrologické legendy a mýty“ (s. 15, otázka je medzikultúrne rozpracovaná aj v mojich štúdiách o manierizme, Tassovi a Sládkovičovi, o Orbinim, v Minárikových štúdiách o stredovekých bestiároch, fyziológoch a herbároch a pod.);
- stredomorie ako dozrievač a expedient veľkých pohanských a biblických náboženstiev (tam; k tomu aj H. Bloom);
- filozofia začiatku (to apeiron) ako pralátky štyroch živlov;
- ľavopráve gréckofénické hláskové písmo (spojitosť s derridovskými diskusiami o západnej literárnej kultúre ako potláčateľke funkcie písma ako samostatného jazyka): *Bilingvní nebo polylingvní vztahy uvnitř společenství probíhaly značně diferencovaně. Za prvé: uvnitř a mezi jednotlivými jazyky arabské jazykové skupiny a jejich podskupin, za druhé: mezi byzantskou koiné a uvedenými jazyky arabské skupiny, za třetí: mezi byzantskou řečtinou (koiné) a církevní slovanštinou, za čtvrté: mezi byzantskou koiné a slovanskými jazyky (nářečmi), za páté: mezi církevní slovanštinou a jednotlivými slovanskými nářečmi (jazyky)... Bilingvismus a polylingvismus se v rámci byzantsko-slovanského meziliterárního společenství projevoval mj. také používáním několikere grafiky, jež se od sebe značně lišila: vedle perského písma se užívalo písma arménského, řeckého, arabského, hebrejského, glagolského a cyrilského⁸;*
- strofické a veršové útvary (arabský ľudový zadžal sa zo španielskoarabského stredoveku preniesol ďalej po Stredomorí);
- mytologické príbehy ako modelové pre tvorbu (s. 21);
- bi- alebo trilingvizmus prostredia: najmenej dva–tri jazykové stupne zabezpečujú podobnou symbolikou uloženost vytvorených kultúrnych susedení – spríbuznení, takže aj adresát je potenciálne viacjazyčný, aj autor, potenciálne existuje dominantná spoločná reč, napríklad gréčtina alebo latinčina, druhá spoločná reč, napríklad ľudová gréčtina, taliančina, a okolo nich jednotlivé idiómy, napríklad slovenčina spolu s inými jazykmi regiónu ako napojená spoločnou zásobárňou umeleckých postupov či

⁸ I. Dorovský: *Byzantsko-slovanské meziliterární společenství*. In: D. Durišin a kol.: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá 5.*, s. 69; pozn.: nezávislé písmenné sústavy vnášajú do problematiky spoločenstiev funkčnosť spoločenstiev voči „odkladu označovacieho vzťahu“ – to sa zdá zmyslom najmä dnešných medziliterárnych centrizmov; historické spoločenstvá predstavené Dorovským, Vajdovou, Šimonom a Friedom túto funkciu a zmysel komunikácie naplňajú lepšie ako rovina jednotlivej literatúry i ako rovina všeobecnej literatúry; pozri k tomu aj štúdiu L. Vajdovej o funkcii slovanského písma v rumunskej cirkevnoslovanskej písomnosti.

spoločnou symbolikou na grécku alebo na taliansku mediteránnosť alebo na obidve. Tým sa národná literatúra vníma relatívne: aj v inojazyčných výtvoroch a medziliterárnosť aj v národnojazyčnom výtvore (ľúbostné básne Fanchaliho kódexu sú jazykom slovenské a typom petrarkistické; niektoré básne arkáda Hanulíka sú témou slovenské, jazykom latinské a typom arkadické);

- *rylové země*: v kapitole *Mediteránní meziliterární centrismy* (24n.) Dorovský rozširuje okruh sprostredkovateľov literárneho procesu v centrickom geografickom priestore o spoločnú históriu, napr. výboje Alexandra Velikého alebo osmanský vpád, spoločné stredomorské črty európskeho stredoveku a postupné vytváranie takzvaných *rylových zemí* (s. 25) počas humanizmu a reformácie. Vytváranie druhosledového Stredomoria zvyšuje funkciu interkultúrnosti v rámci existencie medziliterárneho centrizmu;
- migrácia intelektuálov, ich korešpondencia, migrácia kultúrnych centier, vytváranie literárnych republík: zároveň sa vynára potreba vydeliť také nositeľa medziliterárnosti, ktoré sú schopné sprostredkovať literárny proces (pocit príbuznosti) medzi kultúrami, ktoré sa podobajú len menšinou typologických súvislostí, inak každá patrí do iného kultúrneho zoskupenia.

Medzikultúrny ráz má podľa Dorovského

- migrácia intelektuálov medzi univerzitnými centrami v humanizme (príkladom je bratislavský krúžok navrátilcov z Padovy), a tým aj migrácia kultúrnych centier;
- ich korešpondencia, napr. Flám Ellebodus korešpondoval z Prešporka s Pinellim v Padove, M. Bel korešpondoval s J. Facciolatom z Padovy);
- vedomie kontiguitného spolužitia (konfiguračného susedenia): najbližšie má k mojej predstave medziliterárneho centrizmu ako spolužitia nerovnakých literárnych tradícií na základe ich štruktúrovaného zauzlenia Dorovského synkretická koexistencia kultúr, „*jakési pobratimství bytí v celku*“ (s. 16). To korešponduje aj s mojou rekonštrukciou slovanského medziliterárneho spoločenstva ako útvaru vyhýbajúceho sa vzťahu jednotka – celok, teda vzťahu národ – svet, národná literatúra – všeobecná literatúra.⁹ Pritom tento synkretický mimonárodný centrismus zabezpečuje svoju existenciu sústavou schematizovaných jednotiek procesovosti, medziliterárnej výmeny. V tom zmysle by bol medziliterárny centrismus ako jednotka nadradený všetkým ostatným, ktoré uvádza Dorovský alebo

⁹ In: Koprda, P.: *Medziliterárny proces II*. Cit. d.

Đurišin. Tu je dobre ukázané, že pôvod jednotiek medziliterárneho procesu, teda štrukturovaných schém, je v ľudskej práci, nie v metafyzike: „*Obyvatelé Středozeří bez rozdílu národností jsou v jistém smyslu ‚rodáci‘, spolupracovníci, kteří jsou vzájemně spjati. Jako by příroda ... přispívala ke vzniku jistého nadkmenového, nadnárodního, nadregionálního celku, jakési koiné symbolů, která je přijímána intuicí ... To přirozeně vytvářelo základy pro společné archetypy.*“ (s. 16, c. d.).

Citát zhustene vyjadruje, čo je *konfiguračné susedenie*, základná vlastnosť medziliterárneho centrizmu: susedením vzniknuté vedomie príbuznosti a spolupôsobenia, a to bez „podobnosti“ či „zhodnosti“, ktorá je príznačná pre medziliterárne spoločenstvá; vedomie spolupôsobenia „vyrábané“ spoluprácou na spoločných symboloch, archetypoch schopných zapínať medziliterárne procesy, na štrukturovaných jednotkách medziliterárnosti (na inom mieste Dorovský charakterizuje macedónske spoločenstvo pojmom kuma, kum, ako skmotrenie často bez pokrvej väzby, napríklad za účelom pomsty a podobe).

Celý tento súbor nositeľov-sprostredkovateľov „jednoty v susedení“ má historický rozmer, len ak je medzikultúrny. Inak ide o konštanty: „*V novořecké, moderní egyptské, italské i charvátské literatuře jsou velmi frekventovaná tři nedotknutelná božstva: slunce, obloha a moře*“ (s. 18). Výskum medziliterárnosti je výskumom historického vývoja jednotiek medziliterárnosti, modelov, ktoré pomáhajú udržiavať typologické súvislosti literatúr. Jednotky medziliterárnosti musia byť predstavené historicky, lebo úlohou medziliterárnosti je podľa Veselovského ukazovať úlohu tradície v procese tvorby diela, v individuálnom tvorivom akte.

Dorovský pamätal na medzikultúrnosť (teda na historickosť jednotiek medziliterárnosti tým, že vytvoril trojstupňovú predstavu severného Stredomorského centrizmu: vzťah pobrežných kultúr navzájom, ich vzťah s kultúrami s nimi bezprostredne susediacimi (napríklad chorvátski humanisti a uhorský Ján Vitéz; je to trvalejšia symbióza), vzťah pobrežných kultúr a vzdialenejších vnútrozemských (napríklad pobrežie a Rusko, a Stredná Európa, a Portugalsko, a portugalojazyčný svet a pod. – tento vzťah je *viac typologický*, udržiavaný, podmienený – *uchovávaním pamäti na stopy kontaktu*, napríklad na cestu Konštantína a Metoda do Ríma, nemčina ako sprostredkovanie Stredomoria pre českú literatúru – I. Seidl – a pod., s. 27 – k tomuto hovorí Zelenkova štúdia v zborníku *Stredomorie* – cit.d.).

Zdá sa, že osobitným typom stredomorsko-európskeho medziliterárneho centrizmu bol systém literárnych republik. Ich podmieňajúce činitele a kategórie spracoval Dorovský bez toho, že by bol použil pojem literárna republika. Migráciou a korešpondenciou intelektuálov a kultúrnych centier vznikali

bi- a trilingvizmus intelektuálov. Prvým jazykom bola antická gréčtina resp. latinčina, druhým jazykom bola moderná gréčtina resp. taliančina a tretím bol hociktorý miestny jazyk, napríklad aj slovenčina alebo čeština. Podľa okolností dochádzalo k ďalšiemu vetveniu používaných jazykov. Napríklad Taliansko sa po invázii Turkov stalo centrom gréckej vzdelanosti (pozri s. 35, c. d.). Vzdelanci, ktorí sa vrátili do Bratislavy–Prešporka rozvíjali grécku vzdelanosť, ale korešpondovali po taliansky (Ellebodius – Pinelli v 1570–1576). V tom istom čase vznikali medzi šľachtou na Liptove ľúbostné básnické listy v slovenčiackej češtine, ktoré mali za cieľ preukazovať, že nápadník má úplný prehľad po gréckolatinkej básnickej tradícii, teda že ovláda celú jej topiku. Mohli by sme ich preto pokladať za predĺženie pôsobenia literárnej republiky, ktorá by takto bola quadrilingvná, pričom koncovými štvrtostupňovými jazykmi by boli všetky stredoeurópske jazyky. Táto štvorjazyčnosť literárnej republiky je preukázateľná aj po čisto literárnej línii: starogrécka zbierka epigramov pochádzajúcich až z 3. storočia pred naším letopočtom bola od 11. storočia viackrát prepísaná a rozšírená, v prvej polovici 15. storočia vznikli v Neapole talianske ponášky na ňu v zbierke *Erotopaegnion* a ten zas bol napodobený v maďarskom renesančnom spevníku Valentina Balašu *Piesne Júlii*. Podobný transfer ide cez najvýznamnejšiu renesančnú encyklopédiu, tzv. Volaterranovu encyklopédiu. Tá zhromaždila celú grécku a latinskú bestiárovú a inú symboliku a tá bola v celej strednej Európe využívaná v ľúbostnej poézii písanej v ľudových jazykoch. Troj alebo štvorjazyčnosť intelektuálov a centier bola tmelom jednotného priestoru medzikultúrnej výmeny.

Dorovský vraví (s. 49), že aj chorvátski spisovatelia boli najmenej trojjazyční (cirkevnoslovančina, chorvátčina, latina): teda aj na národnoliterárnej úrovni platí trojjazyčnosť medziliterárnej republiky, napr. latina – taliančina – národné jazyky. Toto chápanie rozširuje pojem národnej literatúry smerom k spolubytíu s danou medziliterárnosťou. Asi takto treba preformulovať aj dejiny staršej slovenskej literatúry. Pomedzní autori neboli viac talianski alebo viac chorvátski, ale „tvořili v rámci mediteránneho meziliterárneho a kulturného společenství“ (s. 50, c. d., napríklad Marko Marulič – chorvátsky trilingvný spisovateľ tvoriaci v rámci taliansko (benátsko) chorvátskeho medziliterárneho centrizmu). Medziliterárne spoločenstvo alebo centrismus tak predpokladá bi- a viaclingvizmus – podobne ako ho predpokladala literárna republika. Mohli by sme tu hovoriť o „medziliterárnej republike“? Napríklad zakladateľ chorvátskej poézie Marko Marulič pokračoval v talianskej časti svojej tvorby v taliansko-latinskej tradícii, kým v chorvátskej časti „nadväzoval na počiatky chorvátskej veršovanej tvorby vrátane tzv. glagolášskych textov“ (s. 52). Znova: podstata viacdomovosti je susedenie tradícií, nie ich sémantická podobnosť. Dlhým spozúžitím v určitom priestore sa

stávajú súbežne rozvíjateľnými, a to nielen v kultúrnom kolektíve, ale v mysli a v diele autora-individua. Viacdomovosť vyjadruje dobre historické napätie kategórií medziliterárnosti. Napríklad na talianskej strane nebol záujem šíriť chorvátsku básnickú tradíciu ako rovnocennú (pozri Dorovský, s. 53), lebo talianskolatinská tradícia tu bola a je pokladaná za nadradenú. Asymetrickosť modelu medziliterárnosti ako dvojdomovosti – susedenia však nič nemení na tom, že model dvojdomovosti a susedenia má svoje vlastné dejiny a siaha napríklad po Niccola Tommasea, ktorý šíril v talianskom prostredí ako rovnocennú najmä chorvátsku ľudovú poéziu. Slovník talianskych spisovateľov Garzanti o ňom hovorí, že, „prežíval dramaticky rozpor medzi inštinktom a pravdou, medzi pokušením zmyslov a úzkostnou potrebou očisty. Vyvolalo to v ňom ambigvitu a psychologickú rozpoltenosť. Jeho básne a prózy sú jej výrazom“. Inak povedané, dvojdomovosť ako vedomie susedskej príbuznosti je zároveň Jakobsonovou psychologickou kategóriou, uvedomovaním si, že takéto vnímanie sveta sa musí ustavične historicky presadzovať voči svojmu mocnejšiemu profajšku, ktorým je prevažne významovo zrefazované a hierarchizované videnie, príznačná najmä pre modernú západnú civilizáciu: ... a výzkum básnických tropů se zaměřuje hlavně na metaforu. Skutečná polarita byla v těchto zkoumáních nahrazena znetvořeným jednopólovým schématem, což se překvapivě kryje s jednou ze dvou afatických situací, jmenovitě s poruchou v oblasti soumeznosti.¹⁰

Viacdomovosť bola spravovaná napríklad v teóriách o vzťahu metafory a metonymie, osi selekcie a osi kombinácie, o dvoch typoch afázie, o bilingvisme ako Derridovej východiskovej situácii slobodného človeka. Jej literárnohistorické prejavy sú mocné, napríklad celý literárny vývoj vzťahu bývalých kolónií a materských kultúr, ale aj česko-slovenská literárna vzájomnosť, medzislovenské vzájomnosti a iné.

Z tohto pohľadu možno pochopiť to, prečo sa páči Ďurišin Gniscimu: „Ďurišin potichu, ale zato definitívne odsúva do zabudnutia mýtus európskej literárnej tradície ako nadradeného modelu vývoja“. ¹¹ Dvoj- a viacdomovosť teda treba študovať ako historickú, konkrétnu a systémovú kategóriu. Všetky tieto tri atribúty má Dorovského štúdium kultúrnej, literárnej a jazykovej viacdomovosti na medzikultúrnom a medziliterárnom priestore Balkánu a Mediteránu. Pravda, výskum dvojdomovosti u Dorovského prekračuje hranice medziliterárnych centrizmov v kapitole *Dvojdomost a biliterárnost v medziliterárnom procese: ...dvojdomost tvůrců bychom neměli spojovat výlučně*

¹⁰ Jakobson, R.: Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch. In *Studies in verbal art*. N. 4. University of Michigan, 1971.

¹¹ Približné reprodukovanie jedného z Gnisciho komentovaní Ďurišina.

s kategórií zvláštních meziliterárních společenství, nýbrž ji chápat v mnohem širších a obecnějších kulturních souvislostech“ (c. d., s. 97).

Latinské, talianske a ľudovojazykové diela vznikali rovnocenne, pričom nepatrili národu, ale bi- alebo trilingvnej obci intelektuálov, danej literárnej republike. Tu treba pripomenúť zásadu encyklopedickosti: obec žila preto, lebo sa nazdávala, že spolu dokáže uchovať ucelený pojem o svete, a že ňou vytvorené poňatie je najlepšie a nevyhnutné vodidlo životom. Encyklopedické videnie literatúry sa prechováva nielen po francúzsku osvieteneckú encyklopédiu, ale encyklopedickou, patriacou obci intelektuálov, je aj literatúra vzniknutá na báze hocakých systémových koncepcií: astrológie, pozitivizmu, evolucionizmu a postmodernizmu;

Z literárnej republiky vznikol *centrizmus*: ak je dôvodom písania presvedčenie, že tým zhromažďujeme a živíme ten najlepší návod na život, s takým nastolením problematiky písania sa musí spájať mocenská predstava: „*Kdysi byli dějiny Meditěranu dějinami světa*“ (Matvejevič, in Dorovský, s. 28, c. d.; teraz aj Franca Sinopoliová: *Il mito della letteratura europea*. Meltemi Ed., Roma 1999);

- osobitnou vlastnosťou centrizmu je interkultúrnosť: „*touha po všem novém a přijímání a napodobování odlišných vzorů*“ (s. 28). Historicky vznikla interkultúrnosť útekem Grékov pred Turkami na ostrovy Egejského mora, kde etablovali svoju interkultúrnú skúsenosť ako spôsob života, a to aj striedaním vlád nad ostrovmi: Frankovia, Benátčania, Turci;
- interkultúrnosť sa však stala susedením kultúr v jedinej zóne (kontaktom) zároveň intrakultúrnou (prelínanie kultúr, etnické zauzľovanie, A. Václavík): nezáležalo už na vzdialenosti kultúrnych tradícií, lebo susedením a vývojom sa stali napríklad aj mentality súbežnými napriek nepodobnosti;
- na ostrovoch na dotyku kultúr dochádzalo k výmene a miešaniu literárnych foriem pôvodom z rozličných kultúrnych spoločenstiev: „*Meditěranní meziliterární společenství můžeme charakterizovat jako souhrn uskutečněných vzájemných styků a vztahů mezi literaturami podél pobřeží Středozemního moře*“ (s. 28, c. d.).

Vzniknuté medziliterárne spoločenstvo tým prispievalo k miešaniu, zauzľovaniu nerovnakých kultúrnych spoločenstiev, ku konfiguračnému susedeniu. Vo východnom Stredomorí Dorovský identifikuje tieto *spoločenstvá kultúr* (*centrizmy, pobratané zoskupenia*): arabské a severoafrické, grécke, jadranské a latinské (talianske). Každé z nich bolo hostiteľom niekoľkých kultúr, a to egyptskej koptskej, židovskej, gréckej, rímskej, byzantsko-kresťanskej, gréckej (cyperská, krétska, rhódská) a dalmátsko-chorvátskej. Za príklad sa dá označiť tzv. akritský krátky epos: „*otec hlavního hrdiny Digeni-*

se Akritase je muslimský emir Mansur ze Sýrie, kdežto matka byla dcerou Řeka Andronikose Dukase. Původní verze vznikla patrně v 10.–11. století“ (s. 31. c. d.). Krátký akritský epos vznikol v čase, keď sa na západe i na východe kultom rytierstva formovala hrdinská epika. Vznikol ako produkt kultu rytierstva, čím odpadá úvaha o vplyve rytierskej literárnej kultúry západu na stredomorský východ.

Osobitné postavenie Talianska v antivplyvologickej koncepcii medziliterárneho centrizmu Stredomoria spočíva v jeho medzníkovom postavení a v rozvinutom literárnom živote. V Taliansku sa miešali východné i západné prvky diel a také produkty mnohých premiešaní sa potom spätne dostávali ako „vplyvy“ na východ i na západ. Čiže tu nejde o substanciálne vplyvy, lebo napokon Taliansko spolovice patrí do centrizmu východného Stredomoria, ale o „rozmanitý rozvoj mnoha migrujúcich látok motívů a námětů v rámci jednoho meziliterárního centrismu“ (s. 32, c. d.), v ktorom si kultúrne centrá a periférie často menili úlohu.

No centrismus Stredomoria možno chápať aj ako nie kultúrnu jednotu, ale množinu, teda interkultúrny zväz centrizmov – tak je to v knihe *Stredomorie. Medziliterárna sieť*: Tu by vynikol typologický ráz migrujúcich motívov, tém a mimoliterárnych činiteľov transferu – napríklad to, že Kréta a iné ostrovy patrili načas Benátkam; typologické medziliterárne jednotky sú v množine centrizmov len podkladom na voľné pretváranie. Je otázka, či historická literárna jednota daného centrizmu – napríklad spoločný antický pôvod žánrov, tém, motívov – odstraňuje z medziliterárneho procesu sama osebe pojem vplyv. Dorovský správne upozorňuje na potrebu chápať vplyv obrátene, ako iniciatívu prijímajúcej strany – recipienta.

Polylingvizmus resp. viacdomovoť literárnych republík je, ako sme spomínali, historický fakt: literárne a vzdelanecké kolónie vznikali v Taliansku, v podunajsku a v Rusku v dôsledku migrácie gréckych intelektuálov na západ pod tlakom Turkov (s. 35, c. d.). Talianska renesancia ich rozvinula a systém talianskych univerzít a akadémií sa stal sprostredkovateľom ďalšieho šírenia gréckeho východného Stredomorského centrizmu na západe. V tomto svetle treba vidieť aj Hollého a iné slovenské nadväzovanie na Orbiniho: Orbini realizoval do slovanského kontextu prienik gréckeho neoplatonizmu a západnej renesancie: „*Působení literárních a kulturních tvůrců ve dvou kulturních centrech, ať už na Krétě, nebo v Benátkách či jinde v Itálii znamenalo ve svých důsledcích křížení nebo spojení dvou civilizací, dvou odlišných kultur a kulturních tradic. Výsledky takového křížení se projevily jak v druhé polovině 17. století, tak také v následujícím 18. století a později. Stále se prolínaly staré a nové tendence, stále se udržovala diglosie v rámci řeckého světa, ...*“ (s. 41, c. d.). Orbini zvýraznil spriaznenosť Slovanov v rozmani-

tosti, ich heterodoxné spolužitie. Šlo vlastne o princíp viacdomovosti a ten sa prejavil ako podnet k vzniku slovanského barokového národného obrodenia. Čím bol pre Chorvátov, Rusov a Poliakov Juraj Križanič, pre Čechov Bohuslav Balbín (cfr. s. 113, c. d.), bol pre Slovákov J. Hollý. Všetci sú napojení na predstavu slovanskej vzájomnosti Orbiniho a ten zasa na predstavu slovanskobalkánskeho paralelizmu s Mediteránom.

Koncepcia centrizmu ako susedenia je presadzovaná v knihe *Medziliterárny proces II* v teoretickej polohe Jakobsonovej pridanej ekvivalencie ako návratu literárnych výrazov k pamäti susedenia – kontiguitu. Dorovský chápe túto Ďurišinovú predstavu centrizmu – susedenia tiež v kontiguitnom zmysle, teda ako pamäť priliehavosti v priestore: *Je-li Středozemní moře mořem sousedství, pak je Jadran „mořem blízkosti“* (s. 55, c. d.). Dôsledkom primárnosti adiacentnosti v centrizme je zmenšenie funkcie sémanticko-metaforických zložiek medziliterárneho procesu, medzi nimi jazyka, a zvýšenie funkcie kontiguitno metonymických zložiek medziliterárneho procesu: obyvatelia pobrežia Jadranu uprednostňujú svoje mesto pred národným jazykom a pred národom (tam). Tento postreh významne spresňuje Ďurišinovú hierarchiu „literárnohistorických jednotiek medziliterárnosti“. Aj na jazykovej rovine sa v Stredomorí prejavuje kontiguitnosť, a to ako podobnosť jazykov vzniknutá spríbuznením v čase, nie ako genetická príbuznosť (s. 65). O tom už bola reč v Českých Budějoviciach: *Společné jevy v různých jazycích a literaturách jsou výsledkem získané kulturní nebo historické příbuznosti. Na rozdíl od genetické jazykové blízkosti, která je druhem kulturní příbuznosti, je tato příbuznost podmíněna mj. geografickou polohou. Strukturalisté ... nazývali tyto skupiny jazykovými svazy, na rozdíl od geneticky příbuzných jazyků... Literární sblížení lze sledovat podobným způsobem jako procesy strukturálního sblížení rozličných sousedících jazyků.*¹²

Západ má o Stredomorí Matvejevičovo, Braudelovo, Magrisovo dielo, česká a slovenská kultúra podáva Stredomorie a Balkán Dorovského dielom vzniknutým ako spojenie dôvernej znalosti problematiky a Ďurišinových pojmov medziliterárnosti.

Tu sa otvára ďalšia otázka, a to štruktúrovanosť nástrojov reprodukcie, teda nástrojov života medziliterárnosti. Kým pri Wellekových kategóriách nadväzovania je ich štruktúrovanosť jasná (štruktúrou je dačo, čo má jasnú sémantickú, syntaktickú a pragmatickú zložku; tým sa vec môže uchopiť ako model, nástroj na vytvorenie inej veci, v tomto prípade iného literárneho

¹² Dorovský, I.: Balkánsko-mediteránní meziliterární centrismy. In: Ďurišin, D. a kol.: *Medziliterárny centrismus stredoeurópských literatúr*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1998, s. 78.

diela a v konečnom dôsledku na uchovávanie literárneho procesu), v medziliterárnych centrizmoch sa reprodukcia uskutočňuje pomocou nejasne štruktúrovaných modelov, ktoré sú často mimoliterárne. Napríklad Matvejevič vyčleňuje spoločné povahové vlastnosti obyvateľov stredomorského pobrežia bez ohľadu na ich jazyk a národnosť. Vyčleňuje teda ich historicky získaná viacdomovosť. To isté robil Dorovský, keď hľadá podobné slová v balkánskych jazykoch, zjednotenosť byzantskou architektúrou, spoločnou piesňovou a tanečnou tradíciou, sieťou škôl a systémom miest, kde prebiehali kultúrne výpožičky, obchodníckou mentalitou (s. 57–61). Preto nesúhlasím s Magrisovým názorom, že Balkán je cesta z východu na západ. Balkán je jedna z ciest, ako obísť západ, ba je jednou z ciest, po ktorých môže západ obísť sám seba. Z Dorovského, Matvejevičovho, Braudelovho, ... sústredného hľadania styčných miest stredomorských a balkánskych kultúr vidno, že medziliterárny historizmus založený na nadradenosti medziliterárneho aspektu nad národnoliterárnu procesovosť musí pracne rekonštruovať spoločné stopy do systému – lebo len v podobe systému sa ukáže ich sila, schopnosť pôsobiť na určitom geografickom priestore ako spoločný generátor od seba nezávislých literárnych produktov. Medziliterárny centrizmus ako literárno-historická kategória prináša iné metódy práce historika literatúry a vedie ho k iným literárnohistorickým záverom ako dejiny medziliterárneho procesu postavené na žánrovom nadväzovaní.

Nesúhlasím však bez pripomienok ani s názorom Vincenza Consola, že človek Stredomoria je rukojemníkom tradície Stredomoria, že je rukojemníkom vertikálnej pamäti, ktorá má byť akýmsi protipólom novokapitalistickej vygumovanej pamäti horizontálneho typu. Vodiacom kategóriou tu môže byť viacdomovosť. Aj Dorovský sa obracia proti Stredomoriu ako studnici tradície, lebo je to intrakultúrny koncept, kým Stredomorie je najmä spolužitie rozličných kultúr: „*Jsme příliš zatíženi historií a pohlžíme na Mediterán a na Balkán z hlediska jejich minulosti. Dostáváme se snadno do zajetí mýtů a historismu.*“ V tomto zmysle zaujímam stanovisko voči zdanlivo nerozlučnej spätosti literatúry Stredomoria s tradíciou tejto oblasti v štúdiu *Centrisme méditerranéen et l'auto-representation*.¹³ V skutočnosti: „*země na pobřeží Středozeimního moře nemají ani svou vlastní ani společnou politiku. Společnou mají snad jen nespokojenost*“ (s. 63). Interkultúrny rozmer Stredomoria dáva možnosť robiť jeho interkultúrnu medziliterárnu históriu. Interkultúrnosť je pomenovaná rozlične: trojkontinentálnosť Stredomoria (Đurišin), Stredomorie ako medziliterárna sieť (Gnisci), a podobne Stredomorie ako večne sa meniaci vzťah centier a periférií (Dorovský, Magris). Tieto koncepcie nadra-

¹³ Koprda, P.: *Centrisme méditerranéen et l'auto-representation*. Acta nitriensiae III, 2000.

ďujú horizontálne videnie Stredomoria ako sústavy susedení, kontiguit nad Stredomorie ako spoločnú vertikálnu kultúrnu pamäť. Vo vzťahu k spoločnej tradícii došlo k historickým preryvom, vyjadreným napríklad existenciou troch–štyroch rozličných náboženských sústav: z ich vzájomného styku, popierania a zauzľovania vzniká stredomorský medziliterárny proces (s. 67). Dokonca interkultúrnosti styku (ktorá je už osebe prekonávaním veľkej vzdialenosti – rozdielu) vďačíme za to, že Stredomorie je živým dôkazom platnosti Ďurišinovej teórie nadržanosti medziliterárneho procesu nad národnoliterárny: „*Právě pro tento centrismus platí, že v něm neexistuje národní literatura a kultura, která by se vyvíjela bez účasti na meziliterárním procesu. Proto právem mluvíme o mediteránní literatuře a kultuře.*“ (tamže). Dorovský uvádza bugarštice ako príklad nadnárodnoliterárneho básnického útvaru balkánsko-stredomorského, more ako spoločný inšpiračný zdroj celej literatúry Stredomoria a podobne. Výskum nadnárodnoliterárneho procesu v určitom centrisme je práve výskumom typov jeho prejavov, jednotiek, ktoré ho nesú – nejde pritom o obyčajné dokumentovanie, ale o ukázanie ich historického vývoja.

